

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ	
Стара Загора	
Стопански факултет	
Вх. №	952
Дата:	22.07.2016г.

РЕЦЕНЗИЯ

на

Дисертационен труд, за получаване на образователната и научна степен „доктор“ по докторска програма (научна специалност) „Икономика и управление (по отрасли)“, професионално направление 3.8 „Икономика“, област на висше образование 3. „Социални, стопански и правни науки“

Дисертационен труд с автор Дора Тенева Дончева, редовен докторант към катедра „Икономика“ на Стопански факултет, Тракийски университет-Стара Загора

Тема на дисертацията

„Моделиране на конкурентоспособността на фирмено и отраслово равнище /на примера на големите индустриални фирми в Югоизточен район/“

Рецензията е възложена на 27.05.2016 г. от Научно жури, избрано от Факултетния съвет на Стопански факултет при Тракийски университет и определено със Заповед № 1205 от 11.05.2016 г. на Ректора на Тракийски университет, Стара Загора

Рецензент: проф. д-р Стоян Анастасов Тотев, катедра „Икономика“, Стопански факултет, Тракийски университет, Стара Загора.

1. Кратки биографични данни на докторанта:

Редовен докторант **Дора Дончева** е родена на 11.03.1986 г. През 2012 г. придобива Магистърска степен с професионална квалификация „Магистър по икономика“ от Тракийски университет - Стара Загора (специалност „Предприемачество и иновации“).

Дора Дончева е зачислена на редовна форма на докторантура по научната специалност „Икономика и управление (по отрасли)“, професионално направление 3.8. Икономика, област на висше образование 3. Социални, Стопански и правни науки към катедра Икономика СФ, ТрУ, (Заповед 443 от 11.03.2013 г.).

През годините на разработване на своята докторантура, Дора Дончева, се представя отлично при полагането на докторантските си минимума, участва в провеждани научни конференции, както и в научния живот и работата на катедрата. Тя владее английски и притежава добра компютърна грамотност.

След зачисляването си като докторант Дора Дончева повишава своята квалификация, като завършва редица курсове някои от които са:

- По линията на Еразмус и студенска мобилност тя посещава University of Leon, Испания за периода март – май 2015, където слуша лекции и работи по темата на дисертацията си;
- Завършва петмесечен интензивен курс на обучение по английски език, към Тракийски университет -- № 2342/22.07.2013 г.;
- Завършва обучение по комуникационни и информационни системи (ECDL) проведено в периода 16.10 – 27.11.2013 г.;

Докторантката има преподавателска дейност за всяка от учебните години 2014-2015 и 2015-2016 – провежда 90 часа упражнения по дисциплината „Икономика на индустрията“ със студентите IV курс, редовно и задочно обучение, към Тракийския университет.

От април 2016 тя е назначена за асистент към катедра „Икономика“, СФ, ТрУ.

2. Обща характеристика на дисертационния труд:

Дисертационният труд на редовен докторант Дора Дончева е обсъден и насочен за публична защита от разширен катедрен съвет на катедра „Икономика“ на Стопански факултет при Тракийския университет на 26.04.2016 г., съгласно Заповед № 7/20.04.2016г. на Декана на Стопански факултет при Тракийски университет – Стара Загора.

2. 1. Структура и обем на дисертационния труд

Дисертационният труд е с общ обем 205 страници. Съдържа увод, три глави, изводи и препоръки, заключение, литература и приложения. Той включва 1 схема, 69 таблици и 28 фигури. Използваните литературни източници са 175 от които 12 на български език и 155 чуждестранни източници (вкл. български на английски език) и 8 други източници (доклади и интернет линкове).

В уводната част докторантката обосновава актуалността на темата на дисертацията, определя рамките в които се извършва изследването, дефинира изследователската теза, целта и задачите, както и предмета и обекта на изследването. Изследването представено в трите глави на дисертационния труд е подчинено на решаване на поставените задачи, а именно: да се анализират теоретичните концепции в областта на конкуренцията (първа глава); да се оценят детерминантите на конкурентоспособността на сектор „Индустрия“, както и анализ и оценка на конкурентоспособността на индустриалните предприятия на Югоизточен район (втора глава); да се разработят и приложат модели за оценка на конкурентоспособността на фирмено и отраслово равнище в сектор „Индустрия“ (на база разполагаемата информация за Югоизточен район). Дисертацията завършва с изводи, препоръки и обобщения на получените резултати.

Структурата на дисертационния труд отговаря на неформалните изисквания за балансираност на отделните части, логическа последователност и тематична обвързаност.

2.1. Актуалност и значимост на темата – формулировка на теза, цели и задачи:

Във въведението докторантката убедително защитава тезата за актуалността и значимостта на проблематиката на дисертационния труд, изтъквайки необходимостта от системно търсене и оценка на конкурентните предимства на фирмено равнище. Подчертава се важността на развитието на наблюдавания сектор „Индустрия” и необходимостта от познаване на спецификата на неговото развитие, не само за България, но и за ЕС като цяло. Докторантката правилно набляга на факта, че след периода на криза, при съществуващата нестабилна икономическа среда е от особено значение да се направи оценка на конкурентоспособността на големите фирми в сектор „Индустрия”, в условията на разширяваща се конкуренция на вътрешния и външния пазар. На базата на тази постановка убедително се извежда необходимостта от извършване на анализ и оценка на конкурентоспособността при новите икономически дадености.

Целите и задачите които се поставят в изследването са непосредствено свързани с основната изследователска теза на дисертационния труд. Те са ясно формулирани и постигането им позволява основната изследователска теза да бъде защитена убедително. Основните задачи, които се поставят докторантката за постигането на целите на дисертацията са четири. Те са логически свързани, като съдържанието на дисертационният труд следва тяхното изпълнение.

2.2 Обект и предмет на изследването, информационна база и методически инструментариум

Предмет на дисертационния труд е определяне на конкурентоспособността на големите индустриални предприятия на сектор „Индустрия” в Югоизточен район на България. Предметът на изследването директно определя и обекта на изследването – индустриалните фирми в Югоизточен район с брой на заети над 250 души. Обхванати са 62 фирми на територията на Югоизточен район за периода 2010-2014 година. Агрегацията на изследването на сектор „Индустрия” е по основни подсектори – Добивна промишленост, Преработваща промишленост, Производство на енергия, Строителство, Доставка на води, канализация и други – обхванатите фирми формират 36-39 % от приходите в сектора за региона.

Информационното осигуряване на изследването е на база вторична информация, ползвани са основно данни предоставени от „Сиела-Норма” АД, Търговския регистър. Анализът е обогатен и с информация от НСИ, Световната Банка, както и годишни доклади от наши и международни източници. Докторантката е използвала богат инструментариум от икономически подходи и методи за оценка на конкурентоспособността и свързаните с нея показатели. Умело се прилага в теоретичната част подходи като дедукция и индукция. Във втора и трета глава с разбиране се съчетават статистически и иконометрични методи и модели, сравнителен анализ, факторен анализ, методи и модели за оптимално групиране, определят се критични равнища и др. Резултатите от приложението на статистико-иконометрични методи и модели са интерпретирани и анализирани с разбиране. За това определено е допринесло и доброто владение на статистическия програмен продукт SPSS, които се използва в изследването. Добро решение на докторантката е при ограниченост на информацията да използва панелни данни за приложение на статистико-иконометричните методи и модели.

Използваният широк набор от методически инструментариум и добрата осведоменост на докторантката на база богатата използвана литература по проблематиката (атестат за добра теоретична подготовка), са позволили да проведе едно качествено научно изследване и да защити убедително тезата на дисертационния труд.

3. Съдържателна характеристика на дисертационния труд:

В увода се дискутира многообразието на понятието конкурентоспособност, неговата комплексност и многоаспектност и необходимостта от оценката на този определящ показател с оглед изграждането на състоятелна индустриална политика. Подчертава се, че фокусът на изследването се поставя върху способността и възможностите на големите индустриални предприятия да постигнат по-висока конкурентоспособност, както и предпоставките за това в използването на съществуващите и изграждането на нови конкурентни предимства. Въведението завършва с добре структурирано обвързване на изследователската теза, цел, задачите, предмет и обект.

В първа глава “Теоретични и методологични основи при оценка на конкурентоспособността в индустрията” е представен обстоятелствен преглед на научната литература по тематиката на дисертацията, като се обосновават теоретичните основи на понятието конкурентност и източниците на конкурентните предимства. Представената схема на стр 34 илюстрира много добре рамките на изследването и неговата логическа обвързаност.

Разгледана са основните видове конкурентоспособност, като се акцентира върху определянето и измерването на отрасловата и фирмена конкурентоспособност. Друг важен акцент се поставя върху критичния преглед на моделите и методите за оценка на конкурентоспособността. Много добро впечатление прави опитът на докторанта представяйки литературата, различните постановки за определяне на конкурентоспособността, методите и моделите за оценка на конкурентоспособността да извършва критично обобщение в светлината на проблематиката на дисертационния труд.

Изследването в глава първа дава една изчерпателна картина на конкурентоспособността, като се представя основния понятиен апарат по темата, които успешно се свързва с тезата и целите на изследването. Докторантката е успяла да направи един добър критичен обзор и обобщен анализ на основните теоретични и методологични постановки и показатели определящи конкурентоспособността.

Глава втора „Икономическа оценка на конкурентоспособността на сектор «Индустрия» в Югоизточен район” се представя една обща характеристика на сектор «Индустрия», като същевременно се визира и значението и мястото на развитието на този сектор за региона като цяло. Направен е сравнителен анализ на базата на множество индикатори имащи отношение към формирането на конкурентоспособността. Изследвана е спецификата и различията по отделни подсектори на индустриалния сектор. Анализът представен в тази глава е подкрепен с богата таблична информация и фигури. На базата на тази информация се определят фирмите с постоянен растеж на пазарния дял и висока възвръщаемост на активите, което ги определя като такива с висока конкурентоспособност. Използването на индекса на Херфиндал-Хиршман е позволило да се открие влиянето на пазарната структура върху показателите определящи конкурентоспособността на фирмите. Задълбочаване на изследването е постигнато с

търсенето и определянето на самостоятелното влияние на наблюдаваните фактори, чрез използване на система от показатели за факторен анализ.

Пълнота на изследването в тази глава се постига и с установяване на взаимозависимостите между факторите – фокусира се вниманието към връзките между Размер на фирмите, Възраст, Пазарен дял, Рентабилност и формирането на тяхната конкурентоспособност в зависимост от съчетанието на различното участие на тези фактори.

Резултатите от изследването в тази глава са обобщени като основни изводи отнасящи се за факторите определящите равнището на конкурентоспособност. Дадена е подробна картина на развитието на отрасъла за изследвания период, като е извършен сравнителен анализ по подотрасли. Накрая докторантката сполучливо резюмира и обобщава резултатите от изследването, което му позволява да стиге до конкретни заключения и препоръки по отношение на развитието на отрасъла.

Трета глава на дисертационния труд „Модели за оценка на конкурентоспособността“ представлява едно доразвитие на изследването от глава втора, като анализът се фокусира на определяне на възможностите за прилагане на икономическото моделиране за установяване на причинно-следствени зависимости при формирането на конкурентоспособността. Тази глава на практика е основна в изследването, доколкото се свързва непосредствено с темата на докторската работа – „Моделиране на конкурентоспособността на фирмено и отраслово равнище“. В нея последователно се разглежда методологията на емпиричното изследване, като се тестват емпиричните модели представени в първа глава. Апробират се различни теоретични модели и постановки с цел установяване на приложимостта им при конкретното емпирично изследване (конкретната разполагаема информация за големите фирми в Югоизточен район).

Изследването в трета глава първоначално представя основни статистически характеристики на показателите определящи конкурентоспособността по подсектори на индустрията. Това позволява да се открие спецификата за отделните подсектори по отношение на конкурентоспособността. Направеният анализ по този начин позволява да се премине към същината на изследването в тази глава, а именно апробиране и избор на подходящи модели за оценка на конкурентоспособността. Това позволява да се изведе, като най-удачен подход съчетаното използване на Бисериалната корелация и Оптималното групиране. Особено ценен при този подход е непосредствената възможност за недвусмислена икономическа интерпретация на получените резултати. Бисериалните корелационни коефициенти между всеки фактор причина и зависимата променлива определят силата, посоката и значимостта на връзката между фирмената конкурентоспособност и факторите причина. В допълнение методът на Оптимално групиране, който разделя значенията на факторите причини, по начин по които непосредствено се разграничава конкурентните и неконкурентни фирми в зависимост от значението което имат за този признак. Прилагането на този подход, заедно с използването на двоична логистична регресия е позволило да се достигне до конкретни резултати на базата на моделирането на конкурентоспособността, резултати които докторантката анализира и стига до важни изводи за формирането на конкурентоспособността – изводи както за отделните показатели така и по отделни подсектори на индустрията.

Положителна страна на осъщественият анализ в дисертацията е неговата задълбоченост, доброто познаване на теоретичните постановки, правилна интерпретация на разнообразната по вид информация, коректното формулиране на обобщения и изводи на база установените причинно-следствени връзки.

Много добро впечатление прави стремежът на авторката, да не абсолютизира резултатите от прилагането на един или друг метод, а да търси съчетаване и потвърждаване на получените резултати с различните методи, с оглед постигането на по-висока достоверност на резултатите от анализа. Критично е подходено също към директното интерпретиране на резултатите от приложението на различните модели, като се подчертава, че те не трябва да се абсолютизират, а да се използват като допълнителен аналитичен инструмент.

Получените резултати от изследването дават възможност много добре да се защитят съществени изводи и препоръки с научно-приложен характер, които в синтезиран вид са представени в частта изводи и препоръки и заключението. Всичко това е довело до ясното формулиране на приносните моменти на дисертационния труд.

Като обобщение на съдържателната характеристика на дисертационния труд трябва да се подчертае, че целите и задачите които се поставят са изпълнени.

4. Основни научни и приложни приноси

Приемам за напълно коректни представените приноси в автореферата, които отговарят на постигнатите резултати от изследването. Те могат да се обобщят и допълнят както следва:

- Систематизирани са теоретичните постановки за определяне на конкурентоспособността, направена е критична оценка на възможностите за анализ на различните показатели определящи конкурентоспособността, като се установяват силните и слабите страни на тези показатели на фирмено и отраслово равнище. Това представяне е направено по начин, който позволява да се твърди, че са налице елементи на доразвитие и обогатяване на теоретико и методико-приложния аспект на понятието конкурентоспособност;
- Осмислени и обосновани са подходи за решаване на практически проблеми при анализа на конкурентоспособността, напр. добре защитеното разбиране за определящото значение на икономическата рентабилност, като основен показател определящ фирмената конкурентоспособност. Съществено постижение е и направената ранжировка на факторите определящи конкурентоспособността на фирмено равнище по отношение на тяхната значимост на примера на Югоизточен район.
- Принос не само с практически, но и с методологически характер е извеждането на подхода за съчетано използване на методите Бисериалната корелация и Оптималното групиране при оценка на конкурентоспособността на фирмено и отраслово равнище – подход който позволява непосредствено да се отграничи влиянието на отделните фактори определящи конкурентоспособността и при наличието на причинно-следствени връзки между тях;

- Принос за практиката при анализите на фирмено равнище е представеното дефиниране на равнищата на максималното равнище на печалба, основен показател определящ рентабилността и илюстрирането на възможностите на базата на него да се установи максималния лимит на производство на даден продукт, при който печалбата се максимизира.

Като допълнение в съществуващата методология за оценка на конкурентоспособността на фирмено равнище са и приносите свързани с:

- Адаптиране на специфична методическа рамка за моделиране на конкурентоспособността, която дава възможност за постоянна (независимо от конкретен времеви период) оценка на конкурентоспособността и проследяване на сложилите се тенденции на изменението ѝ при различни степени на агрегация – основни сектори, подотрасли (напр. подотрасли на преработващата промишленост).
- Предложените подходи за оценка на конкурентоспособността дават един методически апарат подпомагащ фирмената политика за взимане на решения относно повишаване на конкурентоспособността съобразно променящите се икономически условия.

5. Критични бележки и препоръки:

В дисертационния труд се забелязват и някои пропуски и слабости, те могат да се обобщят както следва:

- Както бе споменато по-горе, докторантката е постигнала едно добре дефинирано и структурирано обвързване на изследователската теза, цел, задачите, предмет и обект. Това не се отнася за дефинирането на 'Хипотезата', в случая като „Влиянието на индикаторите на конкурентоспособността на фирмено и отраслово ниво, предопределят различните нива на конкурентоспособност „ – виж стр. 11. Съвсем естествено е, че щом са индикатори на конкурентоспособността, то те ще определят и различните нива на конкурентоспособност – следователно, така дефинираната 'Хипотеза', на практика няма качествата на хипотеза.
- Изложението в първа глава, а и не само в нея би спечелило ако за някои от представените, показатели и методи се засили елемента на критичната оценка с оглед на тяхната приложимост и интерпретация. Такъв елемент определено има, но би могло да бъде застъпен в по-голяма степен;
- В дисертацията са представени множество таблици и графики, като някои от тях са изключително големи (виж напр. табл. 2.28 на стр 119, която обхваща 4 пълни страници, има и други подобни таблици). Това не дава възможност непосредствено да се центрира изложението на постигнатите най-значими резултати. Същевременно представянето на подобни таблици и множество графики, води до невъзможност реално да се направи анализ на информацията която те съдържат, което излишно разводнява изложението и на практика прави безпредметно включването им в текста – те могат да намерят място в Приложенията.
- Има някои текстове които се нуждаят от допълнително икономическо обяснение, напр. на стр 168 се твърди „.....когато стойността на индикатора „Възвръщаемост на активите” нарасне с 0.0001 (това означава с една десетохилядна) съотношението на

вероятността за конкурентоспособност към вероятността за неконкурентоспособност нараства 9 пъти”. След като се работи с точност на измерването до 0.0001, веднага възниква въпросът, каква е допустимата грешка на подобни измервания от една страна и от друга коректно ли е подобно напълно незначимо изменение да го интерпретираме икономически по начина по които е направен.

- В увода и особено в първа глава се правят много ненужни твърдения и обобщения, които определено нямат отношение към изследването, същевременно подигат много въпроси за тяхната коректност. Например целият първи параграф на стр 8, в които се твърди, че Европа „..... изостава в последното десетилетие, по своите конкурентни предимства, не само в сектор Индустрия, но и в останалите икономически сектори”. Това силно твърдение, трябва да се подкрепи с цитирани и същевременно да се обясни какви са въпросните „конкурентни предимства”, ако става дума за сравнителни конкурентни предимства (виж стр. 62), то самата формула (виж пак стр. 62) показва, че ако те се губят в една област, то в друга област те ще нарастват. Също така изрази като този, като на стр. 13 „Съвременната пазарна икономика се характеризира с процесите на глобализация, динамика и хиперконкуренция между пазарните субекти в преследване на високи пазарни резултати, *имидж* и растеж” или на стр 8 „В борбата за оскъдните ресурси всяка година фалират стотици фирми.....”, (дали „борбата за оскъдните ресурси” е причината да фалират фирмите), по никакъв начин не допринасят за по-доброто представяне на изследването;
- Някои от твърденията, които се правят са погрешни, на първо място това е визирането на сектор „Индустрия” като секторът с най-висок относителен дял в БДС – стр 13 или това, че осигурява основната част от националния доход и БВП, стр. 16. Секторът с най-висок дял в БДС и БВП не е сектор „Индустрия”, а сектор „Услуги”. Некоректно е и твърдението на стр. 10, че се наблюдава трайна тенденция на деиндустриализация – напр. дялът на сектор „Индустрия” в БДС през 2000 г. е 25,8% и нараства през 2013 на 27,6 %. Противоречиво е текстът на стр. 56, където се казва, че ННІ (индексът на Херфиндал-Хиршман) варира от 0 до 10000, което е вярно, но пак на същата страница пише „Много висок или *над 10000* ННІ е признак за тотална концентрация ”;
- В желанието си да обхване всички понятия, показатели и методи имащи отношение към темата, понякога авторът стига до ненужни обяснения, изброяване на неща, които малко или много са познати на научната общественост (виж напр. цялата точка 1.2.2.1 на стр 50), относно това какво представлява и измерва БВП. Или на стр 32 второто изречение на текста в **болд**, които представя определението за „Фирмената конкурентоспособност”. Също така използване на изрази като „двигател нарастеж” стр. 9, стр.13, 41, 74, „двигател, които кара икономиката да се движи” стр. 14, осем пъти използване на думата „неминуемо”, появяването на непознатата дума „персистиращи”, стр 13 и други, дава на места един нежелан привкус на дидактичност, тромавост и „помпозност” на изложението, неща които лесно могат да се избегнат;
- Накрая искам да препоръчам при евентуално бъдещо публикуване на резултатите от дисертацията или доразвитие на изследването, авторката да помисли за представянето на конкретни оценки за конкурентоспособността с други сходни изследвания (не само в сектор „Индустрия” за Югоизточен район), това би дало много добри възможности за обогатяване и задълбочаване на сравнителният анализ.

Направените бележки и препоръки имат по-скоро характера на препоръки за редактиране и прецизиране на работата при едно бъдещо нейно доразвитие и публикуване на части от нея. Те ни най-малко не намаляват значението на научните достойнства на дисертацията и нямат отношение към представените приноси.

5. Публикации по темата на дисертацията и Автореферат:

Докторанката е представила три публикации свързани с темата. Две самостоятелни в списание в „Trakia Journal of Science” и сп. „Индустриален мениджмънт – има служебни бележки, че ще бъдат публикувани. Една публикувана статия в съавторство в сп. „Trakia Journal of Science” – статията е в две части, публикувани във Vol. 11, Suppl. 1, pp 257-264, и pp 265-273, 2013. Първите две самостоятелни имат непосредствено отношение по темата на дисертацията, статията в съавторство е свързана с темата на дисертацията. Смятам, че тези печатни издания напълно отговарят на изискванията за публикации по темата на докторанта.

Авторефератът отразява достоверно резултатите от изследването в дисертационния труд. Представената справка за приносите в него са коректно отражение на резултатите от направеното изследване.

Заключение:

Дисертационният труд има всички необходими качества предвидени в изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото прилагане и Правилника за развитие на академичния състав в Тракийски университет, град Стара Загора (по конкретно във връзка с Условия и ред за придобиване на образователна и научна степен „доктор” – раздел II). Основание за това твърдение ми дава фактът, че кандидатът показва, задълбочени теоретични познания по темата, което му е позволило да стигне до определени научни и научноприложни резултати с елемент на оригинален принос в науката.

Всичко това ми дава основание с пълна убеденост да предложа на уважаемото Научно жури да присъди на асистент Дора Тенева Дончева образователната и научна степен „доктор” по докторска програма (научна специалност) „Икономика и управление (по отрасли)”, професионално направление 3.8 „Икономика”, област на висше образование 3. „Социални, стопански и правни науки”.

Рецензент:

/проф. Стоян Тотев/

21. юли 2016